

Μνήμων

Τόμ. 26 (2004)

Γιάννης Κόκκωνας, Ο πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ομηρίδης, 1784-1872. Μελέτη της συμμετοχής ενός ελάσσονος σε γεγονότα μείζονος σημασίας

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.843](https://doi.org/10.12681/mnimon.843)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (2004). Γιάννης Κόκκωνας, Ο πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ομηρίδης, 1784-1872. Μελέτη της συμμετοχής ενός ελάσσονος σε γεγονότα μείζονος σημασίας. *Μνήμων*, 26, 257-260.

<https://doi.org/10.12681/mnimon.843>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Γιάννης Κόκκωνας, 'Ο πολίτης Πέτρος Σκυλιτζής 'Ομηρίδης, 1784-1872. Μελέτη τής συμμετοχής ενός ελάσσονος σέ γεγονότα μείζονος σημασίας, 'Εταιρεία Μελέτης Νέου 'Ελληνισμού, Παράρτημα του περιοδικού Μνήμων αρ. 13, 'Αθήνα 2003, 285 σ.

Έχουν αναλυθεί οί λόγοι για τούς όποιους τó 1821 παραμελήθηκε ώς άντικείμενο έρευνας και διδασκαλίας άπό τήν άναυωμένη μετά τó 1974 έλληνική ιστοριογραφία. 'Υπάρχουν φυσικά και σημαντικές έξαιρέσεις πού άκριβώς δείχνουν πόσο θά είχαν διευρυνθεί οί προσεγγίσεις μας για τó μείζον αυτό γεγονός, τού όποίου ή έμβέλεια ξεπερνά κατά πολύ τά όρια τής έλληνικής ιστορίας, άν δέν είχαν ισχύσει κάποιες άγνοιες και έμμονές ότι δέν προσφερόταν για τή θεματική τής «νέας ιστορίας». 'Η διδακτορική διατριβή τού Γιάννη Κόκκωνα άποτελεί μία άπό αυτές τις έξαιρέσεις.

‘Ο συγγραφέας έπιχειρεί νά δείξει πόσο σημαντική ήταν ή συμβολή ένός «ελάσσονος» πολιτικού παράγοντα στην προετοιμασία, έναρξη, πολιτική συγκρότηση και διαχείριση τής 'Ελληνικής 'Επανάστασης. Στο πρόσωπό του συμπυκνώνεται ή δράση κάποιων δεκάδων άκόμη «όργανικών» διανοουμένων πού με τή μόρφωση, τις ευρωπαϊκές έμπειρίες, τó ζήλο, τόν άκτιβισμό, τήν άυταπάρνηση πολλές φορές, συντέλεσαν άποτελεσματικά στό νά έπιλεγεί, άντι άλλης τακτικής, ή άμηση καταφυγή στα όπλα για τήν άπελευθέρωση και πολιτική ύπαρξη τού έλληνικού έθνους, και στην συνέχεια, μέσα στον 'Αγώνα, βοήθησαν ούσιαστικά άπό ποικίλες θέσεις στην έδραίωση και λειτουργία τών έπαναστατικών θεσμών (συντάγματα, διοίκηση, δικαστήρια, τοπικές άρχές κλπ.).

‘Ο Πέτρος Σκυλιτζής 'Ομηρίδης ήταν γόνος σημαντικής οικογένειας λογίων και εμπόρων τής Σμύρνης. Οί εύνοϊκές προϋποθέσεις πού παρείχε τó συγγενικό περιβάλλον για τήν άνέλιξη του, διευρύνθηκαν

άκόμη περισσότερο όταν για έμπορικούς σκοπούς βρέθηκε στη Μασσαλία. Δύο φορές θά ιδρύσει εκεί έμπορικό όικο, τή δεύτερη φορά (1814-1818) θά εϋδοκιμήσει τόσο ώστε νά έχει περιουσία 600.000 φράγκων. 'Η άμηση γνωριμία με τις ιδέες και τις έμπρακτες συνέπειες τής Γαλλικής 'Επανάστασης θά διαμορφώσουν τή φιλελεύ-

θηρη ιδεολογία του και θά τόν φέρουν κοντά σέ άλλους διανοουμένους πού ήθελαν τή μυστική προετοιμασία τής 'Επανάστασης. Θά μυηθεί στον τεκτονισμό και θά λάβει μέρος, τó 1814 στό Παρίσι, στις συνεδριάσεις τών μελών τού 'Ελληνόγλωσσου Ξενοδοχείου. Τó 1818 θά άποκτήσει γαλλική ύπηροότητα, θά διαλύσει τó έμπορικό του

κατάστημα και θά φύγει για την Κωνσταντινούπολη, όπου θά συμμετάσχει στην εκεί δράση τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας για τὴν προετοιμασία τῆς Ἐπανάστασης.

Μὲ τὸ ζέσπασμά της θά βρεθεῖ στὰ ναυτικά νησιά (Ψαρά, Ὑδρα καὶ Σπέτσες), θά συντελέσει στὸ νὰ ἐξεγερθοῦν καὶ θά ἐργαστεῖ γιὰ τὸ συντονισμό τῆς δράσης τους. Στὴν ἀρχὴ δρᾷ κυρίως στὶς Σπέτσες, τὶς ὁποῖες ἐκπροσωπεῖ ὡς παραστάτης στὴν Ἀ' Ἐθνοσυνέλευση. Ἐπανερχόμενος στὸ νησί συντάσσει, μεταξύ τῶν ἄλλων, τὸ προσωρινὸ πολίτευμα τῶν Σπετσιωτῶν καὶ λίγο ἀργότερα μεσολαβεῖ στὸν κατευνασμό τῶν πληρωμάτων πού εἶχαν ἐξεγερθεῖ κατὰ τῶν προυχόντων. Γενικά μὲ τίς γνώσεις καὶ ἱκανότητές του παρέσχε στους Σπετσιώτες τὴν πολιτικὴ ἐκπροσώπηση πού εἶχαν ἀνάγκη καὶ φαίνεται ὅτι ἔτσι ἀπέκτιψε κάποιον κοινωνικὸ ἔρεισμα, πού τόσο ἔλειψε ἀπὸ ἄλλους ἐτερόχθονες διανοούμενους, καὶ τὸ ὁποῖο τοῦ ἐπέτρεψε μεγαλύτερη αὐτονομία ἀπέναντι σὲ ἡγετικά πρόσωπα καὶ ομάδες πού προὔπληξαν ἢ διαμορφώθηκαν μέσα στὴν Ἐπανάσταση. Ἀγωνίζεται κι αὐτὸς γιὰ τὴν ὑπαγωγή τῶν τοπικῶν ἐξουσιῶν στὴν κεντρικὴ διοίκηση, τοῦ τοπικοῦ στὸ ἐθνικὸ —ἢ σχετικὴ ἀποστολὴ του στὴν Κρήτη τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1822 δείχνει πόσο ὑπολόγιζε σ' αὐτὸν ἢ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησή—, γρήγορα ὅμως ἀπογοητεύεται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἡγεσία καὶ ἀναζητᾷ μὲ μερικὸς ἄλλους θεραπείαι εἶτε μὲ τὴ δημιουργία καὶ δράση ἐταιρειῶν κατὰ τὰ τεκτονικὰ πρότυπα εἶτε κυρίως μὲ τὴν πρόσκληση τοῦ Ἰω. Καποδίστρια καὶ τῶν ἀδελφῶν του στὴν ἐπαναστατημένη χώρα. Πηγαίνει μάλιστα ὁ ἴδιος στὴν Κέρκυρα γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἐπιτυχία τοῦ σχεδίου. Τὸ 1826 βρίσκεται ἐγκατεστημένος στὴν Ἐρμούπολη καὶ θά ἐκπροσωπήσει τοὺς κατοίκους τῆς στὴν Γ' Ἐθνοσυνέλευση, ἢ ὁποῖα θά ἐκλέξει τὸν Ἰω. Καποδίστρια Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδας.

Οἱ στενὲς σχέσεις τοῦ Σκυλίτζη μὲ τὸν Βιάρο Καποδίστρια θά τοῦ ἐξασφαλίσουν θέσεις στὸ καποδιστριακὸ δικαστικὸ σύ-

στημα: εἰρηνοδίκης Σπετσῶν, πρόεδρος τοῦ Πρωτοκλήτου Δικαστηρίου Βορείων Σποράδων. Ὡστόσο, θά ἀρνηθεῖ μετάρθεσθ' του σὲ δικαστήριον τῆς Μάνης, θά ἰδιωτεύσει στὶς Σπέτσες καὶ θά προσχωρήσει στὴν ἀντιπολίτευση: ὑπογράφει ἀντικυβερνητικὴ ἀναφορὰ τὸ 1831 μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξοριστεῖ μαζὶ μὲ ἄλλους ἀπὸ τίς Σπέτσες. Θά καταφύγει στὴ Σμύρνη καὶ θά ἐπανέλθει μετὰ τὴν ἀφίξη τῆς Ἀντιβασιλείας. Θά ἀποτελέσει στὴν ἀρχὴ μέλος τοῦ δικαστηρίου τῶν Ἐφετῶν. Ἡ ἐγκατάστασή του ὅμως στὸν διαμορφούμενον Πειραιά, ἢ ἀπόκτηση ἐκεῖ σημαντικῆς ἀκίνητης περιουσίας, οἱ γνώσεις καὶ οἱ γνωριμίες του θά τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ καταλάβει τρεῖς φορὲς τὸ ἀξίωμα τοῦ δημάρχου. Ὑποστηρίζει, ἐναντι ἄλλων ἐρμηνεϊῶν, τὸ ρόλο του στὴν Ἐπανάσταση. Τὸ 1870, ὀγδόντα ἐξὶ ἐτῶν, συντάσσει τὴν αὐτοβιογραφία του. Πεθαίνει δύο χρόνια ἀργότερα.

Ὁ Κόκκινας διερεύνησε ὅλες τίς πτυχὲς τῆς δράσης τοῦ Σκυλίτζη μὲ θαυμαστὴ γνώση τῶν ὄσων ἔχουν δημοσιευτεῖ, μὲ νέες ἀναγνώσεις τῶν ἤδη γνωστῶν πληροφοριῶν καὶ μὲ τὴν ἀνακάλυψη πολλῶν ἀγνωστων τεκμηρίων (τὰ σημαντικότερα ἀπὸ αὐτὰ δημοσιεύονται σὲ παράρτημα). Τὸ σημαντικότερο ὅμως εἶναι ὅτι τόλμησε γενναῖες καὶ πρωτότυπες ὑποθέσεις καὶ μὲ κριτικὸ πνεῦμα ἔδωσε ἐνδιαφέρουσες ἀπαντήσεις. Οἱ ἀπαντήσεις αὐτὲς θά εἶχαν ἴσως περιορισμένο ἀποτέλεσμα ἂν δὲν προχωροῦσε καὶ σὲ κάτι πού μὲ τὴν πρώτη ματιὰ φαίνεται ριψοκίνδυνο γιὰ ἕναν ἱστορικό. Ἀντὶ δηλαδὴ νὰ περιοριστεῖ στὰ ὅσα οἱ πηγὲς μαρτυροῦσαν γιὰ τὸν Σκυλίτζη, προσπάθησε νὰ συμπληρώσει τὰ κενὰ στὴ ζωὴ καὶ δράση του μὲ ὅσα συνέλεξε γιὰ ἄτομα πού βρέθηκαν στὸ ἴδιο οἰκονομικὸ, πολιτικὸ, διανοητικὸ καὶ ἰδεολογικὸ περιβάλλον. Γιὰ παράδειγμα, δὲν γνωρίζουμε τί ἀκριβῶς ἔκανε ὁ Σκυλίτζης στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὰ τέλη 1818 ἢ τίς ἀρχὲς τοῦ 1819 ἕως τίς ἀρχὲς τοῦ 1821· οὔτε βρίσκεται τὸ ὄνομά του στους διασωθέντες καταλόγους τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας.

Μὲ θαυμαστὴ ἱκανότητα καὶ γνώση ὁ

Κόκκωνας άνασυνθέτει ψηφίδες αυτής τής «χαμένης» δράσης του βιογραφούμενου με την άνάδυση του κλίματος που επικρατούσε στα ήγητικά κλιμάκια τής Φ. Ε. και στους Έλληνες τής Πόλης. Και πειστικά επιχειρηματολογεί ότι ή στάση του Σκυλίτζη δέν μπορούσε νά είναι διαφορετική από την αντίστοιχη ενός όμοιδαήτη Φιλικου για τόν όποιο έτυχε νά διασωθούν περισσότερα τεκμήρια. Τό ίδιο κάνει για νά άποδώσει καλύτερα και την ύπόλοιπη προεπαναστατική, επαναστατική και μετεπαναστατική πορεία του Σκυλίτζη. ‘Ο τρόπος με τόν όποιο επιχειρείται αυτή ή «συμπλήρωση», όί επιφυλάξεις που πάντα διατυπώνονται, ή άκριβής αναζήτηση τής κατάλληλης συμπληρωματικής μαρτυρίας και ή προειδοποίηση του άναγνώστη για τó ρόλο που έξυπηρετεί, νομιμοποιούν πλήρως τó όλο έγχείρημα και τó εντάσσουν όμαλά στον ιστορικό λόγο. Τό άποτέλεσμα είναι μιá άφήγηση που ρέει, που πολλές φορές έχει τή χάρη ιστορικού μυθιστορήματος, αλλά πρόκειται για άυστηρά έλεγμένο ιστορικό λόγο.

Ένα τόσο σημαντικό έργο θά έπρεπε νά είχε προκαλέσει έναν ούσιαστικό διάλογο και, γιατί όχι, έναν αντίλογο, άφοϋ τολμá, όπως άνεφερα, ύποθέσεις που είναι πιθανόν ότι δέν βρίσκουν όλους σύμφωνους. Κάτι τέτοιο όμως θά μπορούσε νά συμβεί μόνον αν ήταν διαφορετικά οργανωμένος ό επιστημονικός διάλογος και αν ή αξιολόγηση τών εκάστοτε εκδιδόμενων έργων είχε άλλα κριτήρια.

Περνó τώρα σε κάποιες παρατηρήσεις. Νομίζω ότι ή προσέγγιση που επιχειρείται θά κέρδιζε άκόμη περισσότερο αν σκιαγραφούνταν κάπως περισσότερο και όί άντίθετες συμπεριφορές, ιδιαίτερα μέσα στην Έπανάσταση. Έπίσης, ό Σκυλίτζης, μολονότι φαίνεται ότι απέκτησε, όπως ισχυρίστηκα, κάποια κοινωνική βάση στις Σπέτσες, και άργότερα στην Έρμούπολη (τό πόσο βοήθησαν όί προεπαναστατικές του γνωριμιές με εμπόρους και πλοιάρχους μένει νά άποδειχθεί), και έτσι είχε περισσότερη άνεξαρτησία, σε σύγκριση με τούς

όμοιους του διανοουμένους, άπέναντι σε ήγητικούς παράγοντες, είναι πολύ πιθανό ότι κινήθηκε και αυτός στις γενικές γραμμές πολιτικής δράσης που αυτοί, ιδιαίτερα ό Μαυροκορδάτος και ό Κωλέττης, διέγραψαν και σε μεγάλο βαθμό πέτυχαν νά επιβάλουν ως τις πιό ένδεδειγμένες για την πολιτική όργάνωση τών επαναστατών και τις σχέσεις τους με τις μεγάλες δυνάμεις τής έποχής. ‘Η επιμονή του στην πολιτική λύση Καποδίστρια, στην όποια έξάλλου φαίνεται ότι δέν άντιδρούσε και ό Κωλέττης, δέν άναίρει κατ’ άνάγκην αυτή την ύπόθεση. Πολλοί που θεώρησαν άναγκαία την κάθοδο του Καποδίστρια είχαν συμφωνήσει και στην αίτηση άγγλικής προστασίας και στην πρόσκληση Γάλλου πρίγκιπα (στην τελευταία άπόπειρα είναι πιθανόν ότι μετείχε και ό Σκυλίτζης). ‘Ο,τι προείχε, ήταν νά έξέλθει ό άγώνας από τó επικίνδυνο άδιέξοδο.

Είναι ένδιαφέρον, πάντως, νά επισημανθεί ότι μεταξύ τών συνεργατών που επέλεξε ό Καποδίστριας και όί άδελφοί του, όταν άσκησαν την έξουσία, ήταν και άτομα που καταγράφονται μεταξύ τών πιό δραστήριων Φιλικών. ‘Ισως αναζήτησαν στην πολιτική του κάποιους από τούς στόχους που ό παραμερισμός τών εκπροσώπων τής Φιλικής ‘Εταιρείας από τά πολιτικά δρώμενα τής Έπανάστασης άφησαν άνεμπλήρωτους. Και έν όνόματι αυτών τών στόχων, κυρίως ή στάση του Κυβερνήτη κατά τών προκρίτων, συνέχισαν νά τόν ύποστηρίζουν όταν τó καθεστώς του, για πολλούς λόγους, είχε μετατραπεί σε άνελεύθερο και άστυνομικό. Έδω φαίνεται ότι δοκιμάστηκε ό φιλελευθερισμός του Σκυλίτζη, όπως και άλλων, και σταδιακά άποχωρίστηκε από ένα σύστημα διακυβέρνησης που όδηγήθηκε και αυτό σε άδιέξοδο. Τό ίδιο έκανε και ό Κωλέττης.

Έπομένως, ίσως νά επιτρέπεται και κάποια άλλη έκδοχη από αυτή τής κολακείας και του καιροσκοπισμού όταν από τή Σμύρνη, τó 1832, επαινεί με τά πιό θερμά λόγια τόν Μαυροκορδάτο («σας θαυμάζω, σας συγχαίρομαι [...]») για τή συμβολή

του στις πολιτικές εξελίξεις, μιὰ και ὑπῆρξε ὁ κορυφαῖος τοῦ ἀντικαποδιστριακοῦ ἀγώνα και κατὰ κάποιον τρόπο διεΐδε καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους τοὺς κινδύνους γιὰ τὸ μέλλον τοῦ νέου κράτους ἀπὸ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Κυβερνήτη, παρὰ τις ἀγαθὲς προθέσεις του, στὶς δικές του μόνο ἐπιλογές. "Ἄν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, τότε νομίζω θὰ ζητούσαμε, ὑπερβολικὰ πάντοτε, ἀπὸ τὸν συγγραφέα νὰ εἶχε ἐπιχειρήσει ἐξίσου ἀναλυτικὰ νὰ μᾶς ἐξηγήσει τὸ πῶς ὁ ἥρωάς του ἔγινε ἀντικαποδιστριακός. Ἀπὸ ποιὲς διαδρομὲς και μὲ ποιὰ, ἐνδεχομένως, βασιανιστικὰ διλήμματα. Και ὑπῆρχαν πολλὰ τεκμήρια, ἂν ἔχι πάντα γιὰ τὸν Σκυλίτζη, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε γιὰ ὁμοιδεάτες του ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν πολλὲς «συμπληρωτικὲς» μαρτυρίες γιὰ νὰ σκιαγραφηθεῖ περισσότερο και αὐτὴ ἡ περίοδος τῆς ζωῆς και δράσης του.

Πρέπει βέβαια νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ διατριβὴ τοῦ Κόκκωνα σταματοῦσε στὸ 1827 και ὅτι τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια τοῦ βιβλίου, τὰ ὁποῖα καλύπτουν τὴν περίοδο 1828-1872, προστέθηκαν ὅταν ἀποφασίστηκε ἡ ἔκδοση, γιὰ νὰ ἔχει ὁ ἀναγνώστης μιὰ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς ζωῆς και τῆς δράσης τοῦ Σκυλίτζη. Ὁ συγγραφέας οὐσιαστικὰ θὰ ἔγραφε ἄλλη μιὰ διατριβὴ ἂν συνέχιζε και γιὰ τὰ μετέπειτα χρόνια τὴν ἐξαντλητικὴν ἔρευνα ποὺ ἔκανε γιὰ τὴν προεπαναστατικὴ και ἐπαναστατικὴν περίοδο. Τὰ ὅσα ἀκολουθοῦσαν

ἦταν και πολλὰ, δεδομένου ὅτι ὁ Σκυλίτζης ἔζησε ὡς τὸ 1872, και προϋπέθεταν ἀντιμετώπιση ἱστορικῶν προβλημάτων ἄλλου ἐπιπέδου, ἀφοῦ τὸ πλαίσιο εἶναι τώρα ἡ καποδιστριακὴ πολιτεία και μετὰ τὸ ἐλληνικὸ βασίλειο. Θὰ μπορούσαν, πάντως, κάποια ζητήματα, ὅπως ἡ χολέρα ποὺ ἐπληξε τὸν Πειραιὰ τὸ 1854 και ποὺ ὑπῆρξε ἡ αἰτία ἢ ἡ ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἀπομακρυνθεῖ ὁ Σκυλίτζης ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ δημάρχου, νὰ εἶχαν τὺχε ἐκτενέστερης διαπραγμάτευσης.

Οἱ λίγες αὐτὲς ἐπισημάνσεις, ποὺ ξεκινοῦν κυρίως ἀπὸ δικὰ μου αἰτούμενα, δὲν μειώνουν στὸ ἐλάχιστο ἓνα ἔργο στὴ σπουδαιότητα τοῦ ὁποῖου ἀναφέρθηκα ἐπανειλημμένως. Θὰ σημειώνα πάλι ὅτι τὸ ἐγχείρημα τοῦ Κόκκωνα ἀποδεικνύει ὅτι τὸ 1821 μπορεῖ νὰ μολιάσει μὲ τὸ εὖρος τὴν ἱστοριογραφία μας, ἀρκεῖ νὰ μελετηθεῖ, ὅπως στὴν περίπτωσή αὐτῇ, μὲ εὐτυχή ἰσορροπία μεταξὺ ἔρευνας τῶν πηγῶν και κριτικῆς ἀξιοποίησής τους.

Τέλος, ἄς σημειωθεῖ, γιὰτι δὲν εἶναι ἔλασσον, ὅτι ὁ συγγραφέας στοιχειοθέτησε ἠλεκτρονικὰ και σελιδοποίησε ὁ ἴδιος τὸ βιβλίο του χρησιμοποιώντας γραμματοσειρές ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ψηφιακὴ συνέχεια τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων τῆς μονοτυπίας, και τὸ ἀποτέλεσμα δείχνει ὅτι ἢ νέα τεχνολογία μπορεῖ νὰ παντρευτεῖ ἄρμονικὰ μὲ τὴν παράδοση τοῦ Γουτεμβέργιου.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

David Brewer, 'Η φλόγα τῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἀγὼνας τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία 1821-1833. Μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά Τιτίνα Σπερελάκη, ἐπιμέλεια Ἑλένη Κεκροπούλου, Ἀθήνα, Ἐνάλιος, 2004, 439 σ.

Δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξαφνιάζει τὸ γεγονός ὅτι ἓνας ἐκδοτικὸς οἶκος ἀποφασίζει νὰ ἐκδώσει στὰ ἑλληνικὰ μιὰ συνοπτικὴ ἱστορία τοῦ 1821 ποὺ ἔγραψε, στηριζόμενος κυρίως σὲ ἀγγλικὲς πηγὲς και βοηθήματα, ἓνας ὁμότιμος καθηγητῆς κλασσικῶν σπουδῶν στὴν Ὁξφόρδη (τὸ copyright ὑπο-

δεικνύει τὸ 2001 ὡς χρόνο τῆς ἀγγλικῆς ἔκδοσης και μιὰ διερεύνηση στὸ διαδίκτυο τὸ ἐπιβεβαίωσε: Νέα Ὑόρκη, Overlook Press, 2001). Ἡ ἔκδηλη συμπάθειά του γιὰ ὅ,τι ἐπιχείρησαν οἱ Ἑλληνες προκειμένου νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερία τους, ἢ ἱκανότητά του νὰ ἀξιοποιεῖ μαρτυρίες